

ABSZTRAKT

Kutatási kérdésünket, hogy kik és miért indulnak el külföldre munkát vállalni, a dél-baranyai térség be-
ások lakta, „cigányfaluként” elhíresült településén élő és az onnan elköltöző, a térség környező településein élő
családok körében vizsgáltuk. Kutatásunk alapján a cigányfaluban és tágabb térségében élő roma családok két
jellemző migrációs hálózatát tártam fel, amely más és más etnikai és osztálypozíciókat feltételez és mozgósít,
illetve más kapcsolathálózatra támaszkodik. (1.) A magasabb társadalmi státuszú családok kapcsolathálózata
rendkívül differenciált, jellemzően a térség más településein élő, hasonló társadalmi helyzetben levő roma és
nem roma családokkal azonos migrációs stratégiát követnek, és a külföldi munkavállalás során magukról mint
magyarokról beszélnek. Ezzel szemben (2.) a legszegényebb roma családok alapvetően csak a zárt, etnikai ala-
pon szerveződő hálózatokon keresztül tudnak külföldön munkát vállalni, jellemzően informálisan, ami tovább
erősíti kirekesztett és kiszolgáltatott helyzetüket. Legfőbb állításom, hogy a romák külföldi migrációja nem etni-
kai alapon, hanem társadalmi helyzet alapján szerveződik, amelyet meghatároz az adott család (egyén) kapcso-
latrendszer. A család/egyén társadalmi helyzetén túl, a migráció formáját (kik és miért indulnak el) meghatá-
rozza a helyi társadalom története, elsősorban a különböző társadalmi és etnikai csoportok korábbi (gazdasági,
társadalmi) együttműködése vagy annak hiánya, illetve a helyi (formális és informális) intézmények működése.

Kulcsszavak: migráció, etnicitás, roma

1 MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

THE IMPORTANCE OF SOCIAL NETWORKS IN THE MIGRATION PROCESS

A case study in a village of exclusively Roma families

ABSTRACT

The paper presents evidence related to a qualitative research carried out in a stigmatized village inhabited exclusively by Roma families and the neighbouring settlements on migration patterns, processes and aspirations of Roma families. Based on our empirical research I identify two main patterns which reflect their different social and ethnic positions and mobilise different social relations and social capital in the migration process. (1.) Networks and social relations of better-off Roma families in a higher social position are manifold and differentiated, and their migration pattern follows that of Roma and non-Roma families from the neighbouring settlements living in the same social positions. They identify themselves as Hungarian in the narratives on migration. (2.) Conversely, the impoverished Roma families have a possibility to migrate only through a closed ethnic-based network, usually informal, which reinforces their vulnerable position. Thus, the migration pattern of Roma families is based on their social position as defined by the social relations and social capital inflected by the social history of the given settlement/region, the previous social and economic coexistence between different social and ethnic groups, and the accessibility and role of local institutions.

Keywords: migration, ethnicity, Roma

A KAPCSOLATHÁLÓZATOK SZEREPE A MIGRÁCIÓBAN EGY CIGÁNYFALU PERSPEKTÍVÁJÁBÓL

Esettanulmányomban egy terepmunkán alapuló kutatás² alapján a roma családok migrációs stratégiát mutatom be; arra keresem a választ, hogy ki hova és miért indul el külföldre munkát vállalni. Az országosan reprezentatív kutatásokból tudjuk, hogy a migrációs aspirációk tekintetében nincs különbség romák és nem romák között (Sik–Szeitl 2017) és a nyugat-európai országok felé irányuló munkavállalási célú roma migráció időbeli dinamikája is a többségi mintát követte (Vidra 2013). A migrációs minták azonosításakor egyfelől a migrációt kiváltó (azt lehetővé tevő és korlátozó) strukturális kényszerek, másfelől a társadalmi kapcsolatok, gazdasági erőforrások, illetve a képzettség, készségek, azaz a migrációs képesség (*migration capability*), valamint a migrációs törekvésekhez (*migration aspiration*) kapcsolódó elképzelések, szándékok (De Haas 2014) vizsgálata szükséges. Más oldalról megközelítve: a különböző társadalmi kapcsolatokból szövődő hálózatok közötti különbséget meghatározza az abban részt vevők társadalmi státusza, illetve, hogy milyen más kapcsolatokat (intézményeket) tudnak még mobilizálni (De Haas 2010). Tanulmányomban elsősorban az eltérő társadalmi kapcsolatok, és az abból formálódó, dinamikusan változó és az adott szituációhoz illeszkedő kapcsolathálózatok migrációban betöltött szerepét vizsgálom. Esetünkben mindezt átszövi az etnicitás szituatív jellege, azaz, hogy az adott társadalmi csoport/egyén mikor, milyen helyzetekben tartja magát romának. Jelen esetben a migrációról szóló elbeszélésekben hogyan, milyen helyzetekben jelenik meg az etnicitás, az itthon romának tartott családok a külföldi munkavállalásról szóló elbeszéléseikben elsősorban magyar állampolgárként vagy romaként határozzák-e meg önmagukat.

Tanulmányom helyszíne egy baranyai cigányfalu; a térséget etnikai sokszínűség jellemzi, a helyi gazdaság viszonylag sok képzetlen munkaerőt igényel, és a szóban forgó településen már évtizedek óta jelen vannak azok a társadalmi vállalkozók, fejlesztő szervezetek, akik a cigány családok integrációját, elsősorban az oktatási rendszeren belüli mobilitását támogatják. Mindennek ellenére a térség települései és intézményei és a cigányfalu közötti szakadék egyre mélyebb; a differenciált társadalmi helyzetek és a sikeres mobilitási törekvések ellenére a térség szemében a település továbbra is veszélyes, elkerülendő cigányfalu maradt. Az elmúlt évtizedben a többségi társadalom mintáját követve, a munkavállalási célú külföldi migráció a roma családok megélhetési stratégiájának részévé vált. Tanulmányom legfontosabb állítása, hogy a faluban élőket homogén társadalmi és etnikai csoportként megbélyegző stigma ellenére a romák külföldi migrációja nem etnikai alapon, hanem társadalmi helyzet alapján szerveződik, amelyet többek között meghatároz, s amellyel összefügg az adott család (egyén) kapcsolatrendszere. A falut átszövő rokonsági rendszerek, szoros társadalmi kapcsolatok és szövevé-

² A kutatás a *Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra* (111969, témavezető Váradai Monika Mária) című NKFIH kutatás keretében készült. Kutatásunk kvalitatív módszereken alapul. Azokkal a külföldön dolgozó, élő családokkal, személyekkel, illetve családtagjaikkal tudtunk beszélgetni, akik erre hajlandóságot mutattak. A migráció ugyan egy-egy helyi társadalomban, közösségben sokakat érintő és foglalkoztató tapasztalat, megosztásukra mégis kevesen hajlandók. A vonakodás, elzárkózás egyaránt fakadhat szegénységből, félelemből és az erős érzelmi érintettségéből. A településen végzett kutatás módszertani kihívásairól lásd bővebben Virág 2017b.

nyes személyes relációk, a térbeli kirekesztettség, a stigmatizáció közös megélése okán a faluban a társadalmi szerepek rendkívül összetettek (Sárkány 2001). Azaz egyes társadalmi kapcsolat felvállalása vagy negligálása meghatározza az egyén pozícióját a társadalmi mezőben, ugyanakkor dinamizálja a társadalmi kapcsolatok által formált hálózatokat. A változó társadalmi kapcsolatok által formált dinamikus hálózatok rendkívül változatos és változékonnyá teszik a helyben vizsgált migrációs mintákat. A család/egyéni társadalmi helyzetén és az azt meghatározó kapcsolatrendszerén túl a migráció formáját (kik és miért indulnak el) meghatározza a helyi társadalom története, elsősorban a különböző társadalmi és etnikai csoportok korábbi (gazdasági, társadalmi) együttműködése vagy annak hiánya, illetve a helyi (formális és informális) intézmények működése (Haug 2008).

A településen élő családok körében két jellemző migrációs mintát különböztethetünk meg: (1.) a magasabb társadalmi státuszú családok kapcsolathálózata rendkívül differenciált és jellemzően a térség más településein élő, hasonló társadalmi helyzetben levő roma és nem roma családokkal azonos migrációs stratégiát követnek (Toma et al. 2017), és a külföldi munkavállalás során magukról mint magyarokról beszélnek. Ezzel szemben (2.) a legszegényebb roma családok alapvetően csak a zárt, etnikai alapon szerveződő hálózatokon keresztül tudnak külföldön munkát vállalni, jellemzően informálisan, ami tovább erősíti kirekesztett és kiszolgáltatott helyzetüket. Az itthon és külföldön is csak és kizárólag szegregált intézményekbe és élethelyzetekbe szoruló, a külföldi munkavállalás során csak az etnikai hálózatokban mozgó családok a migrációról szóló elbeszélésekben magukat más roma csoportoktól élesen elkülönítve (Durst 2014), de romaként határozzák meg.

A TÉR ÉS A TELEPÜLÉS

Kutatásunk helyszíne Dél-Baranya határ menti térsége, amelyre évtizedek óta jellemző a különböző etnikai csoportok együttélése. A negyvenes-ötvenes évektől az etnikai alapon történő ki- és betelepítések (a helyi svábok kiűzése, a sokácok fokozott ellenőrzése, a cigánytelep-felszámolások következtében beás családok kényszerű betelepítése, illetve beköltözése a falvakba) valamelyest homogenizálták a települések etnikai összetételét, de az etnikai sokszínűség emlékezete és mindennapi tapasztalata fennmaradt. Utóbbit erősítette a hetvenes-nyolcvanas években a németországi rokonok látogatása, a jugoszláv határ közelsége és a gyakori határátlépések, majd a kilencvenes években a horvát és bosnyák háborús menekültek jelenléte. Mindez a térségben időről időre újradefiniálta a tér etnikai arculatát, kikényszerítve az ehhez való alkalmazkodást, illetve az erre épülő gazdasági stratégiákat. Ugyanakkor a különböző etnikai csoportok egymás mellett élése oldja az ország más területein jellemző, cigány–nem cigány dichotómiára épülő megkülönböztetést, megteremtve a lehetőséget, hogy az etnicitás differenciáltan, adott helyzetekhez kapcsolódóan jelenjen meg a mindennapokban, a különböző etnikai csoportok közötti határok gyengüljenek, és esetlegesen átléphetőek legyenek. A határok átjárhatóságát erősítette a különböző etnikai csoportok nyelvhasználata is, esetünkben a beás nyelv mindennapi használata, a nyelvek közötti váltás kompetenciája, ami a külföldi munkavállalásnál előnyként jelentkezett. A nyelvi kompetenciák hasonlóan fontosak voltak abban, hogy melyik család tudott munkát vállalni a németek/horvátok által látogatott vendéglátó egységekben, vagy akár milyen intenzitással vettek részt a határmenti kereskedelemben. Röviden: a tér magában hordja a különböző (etnikai, társadalmi és fizikai) határok átlépésének lehetőségét és kényszerét.

A térségen belül kutatásunkat elsősorban a beások lakta, „cigányfaluként elhíresült” településen végeztük. A térség etnikai sokszínűsége és az ezzel járó alkalmazkodási kényszerek, illetve a térhez köthető speciális gazdasági helyzet meghatározta az itt élő beás családok gazdasági és mobilitási aspirációit és lehetőségeit is. Bár a cigányfalu társadalmi, gazdasági jellemzői (képzettség, foglalkoztatottság, demográfiai viszonyok) nem térnek el jelentős mértékben más cigányfalvakban tapasztalhatóktól, mégis azt mondhatjuk, hogy a cigányfalvak között e település kivételes helyzetben van. A családok társadalmi státuszának emelkedését meghatározta, hogy a szocializmus időszakában munkahelyeiket, megélhetési stratégiáikat a változatosság és a lehetőségekhez való rugalmas alkalmazkodás jellemezte: a bőven kínálkozó munkaalkalmak közül mindig a legjobban fizetőt választották. Bár ez a vidék az ország periferiáján helyezkedik el, és így az ötvenes években a szigorú határzár, később, a kilencvenes években a délszláv háború miatt a térséget elkerülték a jelentősebb gazdasági fejlesztések, beruházások. Ugyanakkor a jellemző mezőgazdasági szerkezet, elsősorban a kézimunkaigényes ágazatok, a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés kiterjedtsége okán a falubeli cigányok az elmúlt évtizedekben beágyazódtak a térségi gazdaság legalsó szegmenseibe; a téves középvezetőivel, majd rendszerváltás után a gazdálkodókkal igyekeztek folyamatos kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani. Azaz a szocializmus ideje alatt felhalmozott kapcsolati tőkét a rendszerváltás után is mozgósítani tudták (Virág 2008).

A szegregált telepeken, cigányfalvakban élő családok többsége számára a rendszerváltást követően a generációkon átívelő szegénységen túl, a kirekesztettség egyik legfontosabb jellemzője/velejárója és egyben forrása, hogy társadalmi kapcsolataik szinte kizárólag a hasonló helyzetben lévőkre korlátozódnak, hogy elvesztek, felszámolódtak, vagy igazán soha ki sem épültek azok a kapcsolódások, amelyek életüket a többségi viszonyokhoz kötötték volna (Szalai 2002). A szegénységben, kirekesztettségben élő családok többsége csak az erős rokoni, közösségi, kölcsönösségen alapuló kapcsolatrendszerekre támaszkodva tudja túlélni a szegénységet (Durst 2002, Ladányi–Szelényi 2004). Ez a Granovetter nyomán erős kötésnek nevezett kapcsolati háló támaszt és védelmet nyújt, egyúttal azonban korlátozza a közösség egyes tagjainak esetleges mobilitási kísérleteit (Granovetter 1973). Ezzel szemben ebben a cigányfaluban azt tapasztaltuk, hogy a családok egy részének megmaradtak vagy újjáépültek azok a település határain túlmutató baráti, ismerősi, munkakapcsolatai, a saját közösségükön kívülre irányuló, etnikai és társadalmi csoportokon átívelő „összekötő” (*bridging*) (Putnam 2000, Messing–Molnár 2011) kapcsolatai, amelyeken keresztül – ha laza szálakkal és bizonytalanul – de a többségi társadalomhoz tudnak kapcsolódni.

Ezeket a „összekötő” kapcsolatokat erősíti, hogy a hetvenes évektől kezdve a faluból a magasabb státuszú cigány családok – követve a nem cigányok mobilitási mintáját – többnyire a szomszédos kisvárosokba, falvakba költöztek (Virág 2008), de ez a térbeli mobilitás, ellentétben más cigányfalvakkal, nem megszakította, hanem térben kiterjesztette a cigányfaluban élő családok társadalmi kapcsolatait. Nemcsak a településen belül tud szinte mindenki felmutatni valamilyen tényleges rokonsági kapcsolatot, hanem ezek a rokonsági kapcsolatok a közeli településeken élő, a faluból évtizedekkel ezelőtt elköltözött családokra is kiterjednek. A családok többségének tehát számos, tereken és gyakran társadalmi csoportokon átívelő kapcsolata van, amit adott esetben mozgósítani tud a mindennapi boldogulás érdekében. Vizsgálatunk fókusza az adott cigányfalu volt, mivel azonban a faluból kifelé mutató, gyakori rokonsági és társadalmi kapcsolatok az egész térségre kiterjednek, a mobilitási utakat és e hálózatokat követve vizsgálatunk tere a falu és tágabb térsége lett. Így a kutatás során a

lokalitást nem egy konkrét településként értelmeztük, hanem olyan térként, amelyben az adott településen élő családok mozognak, boldogulnak, azaz társadalmi kapcsolatok és kontextusok gazdag szövevényeként, relációk együtteseként (Appadurai 2001).

Annak ellenére, hogy a cigányfaluban élő családok kiterjedt rokoni kapcsolatokkal rendelkeznek a térségben, ezek a hálózatok nem mindenki számára elérhetőek, és nem minden esetben jelentenek erőforrást. Ebben az esetben rokonságon változó összetételű és erősségű kapcsolathálózatokat értünk, amelyen keresztül információkhoz, forrásokhoz, lehetőségekhez lehet jutni, azaz egyfajta szolidaritási csoportként is értelmezhető. Az adott szolidaritási csoporthoz való tartozást elsősorban nem a rokonsági fok erőssége határozza meg, hanem a mindennapi tapasztalatokon, gyakorlatokon alapuló megbízhatóság, ebből következően az egyének pozíciója a rokoni hálózaton belül folyamatosan változik, szituatív, mindig az adott helyzethez igazodik. A mindennapi gyakorlat és az adott szituáció dönti el, hogy vajon az adott rokoni kapcsolat tereken és társadalmi csoportokon átívelő hídszerű, gyenge kötésként működik-e, vagy a mindennapi segítségnyújtásra alkalmas erős kötésként. A rokoni kapcsolatok szituatív jellegére világít rá egy Hollandiában dolgozó, és beszélgetésünk idején itthon levő fiatal nő elbeszélése a munkavállalás lehetőségeiről:

„Nekünk van biztos helyünk, ahova megyünk. Minden cégnél visszajáró emberek vannak, ha egy kiesik, akkor én a családomból fogok ajánlani. A cég az embereitől fog kérni egy megbízható embert. Én is így jutottam ki. Az első főnök ajánlott be egy másik céghez. Mindenhol vannak biztos emberek és mindenki családon belül ajánl. Őszintén én a saját öcsémet nem ajánlanám be, mert lusta és nem szeret dolgozni. De aki jól dolgozik, azt kézről kézre adják. Én sem vittem ki rokont, örülök, hogy mi tudunk. Édesanyámat szívesen kivinném, de a hollandoknál max. 35 év, a fölött már tudni kell angolul.”

A vizsgált cigányfalu kivételes helyzetének egyik forrása, hogy az elmúlt két évtizedben számos innovatív program, kezdeményezés indult a településen, elsősorban az oktatás területén (Virág 2017a), ami nemcsak az egyéni mobilitási utak felépítését, hanem a helyi közösség fejlesztését is segítette. Ezek a programok alapvetően olyan egyházi, civil szervezetek által fenntartott intézményekhez kapcsolódnak, amelyek meghatározták a településen élő családok megélhetési lehetőségeit, mobilitási esélyeit, ugyanakkor szabályozzák az itt élő családok mindennapjait is. Egyrészt a faluban működő intézmények kiemelt figyelmet fordítanak arra, hogy helybelieket alkalmazzanak, deklaráltnak a helyben való boldogulást igyekeznek elősegíteni, és ezzel erőteljesen befolyásolják a migrációs szándékokat is. Ezek az intézmények nemcsak szolgáltatásokat nyújtanak, hanem olyan közösségi térként is funkcionálnak, ahol a különböző társadalmi és etnikai csoportok közötti mindennapi találkozások társadalmi kapcsolatokká formálódhatnak, és ezzel esélyt adnak az egymásról alkotott kép formálásához (Allard–Small2013). Az intézmények munkatársai nemcsak hídszerű kapcsolatokat jelentenek a többségi társadalom felé, de normatív szerepük is van: egy-egy külföldi munkavállalás előtt többen fordultak tanácsért az intézmények vezetőihez, munkatársaihoz, akik a kockázatosnak vélt vállalkozásról igyekeztek lebeszélni a családokat. Másrészt az intézményeknek jelentős szerepe van a külföldi tapasztalatszerzésben: a nyolcvanas évek végétől a helyi katolikus pap rendszeresen szervezett táborokat Németországba, Belgiumba. Ezen általában a falu jobb helyzetben levő családjainak gyerekei tudtak részt venni. A helyi egyházi iskolában egy időben rendszeresen feltűntek külföldiek, akik amellet, hogy angolt tanítottak, a faluban éltek egy ideig. Tapasztalataink alapján az intézmények jelenléte és helyi igényekhez igazodó működése, az erős családi, baráti, ismerősi

hálózatok megtartó ereje okán e településről és a környező falvakból jóval kevesebb roma indult külföldre, mint a csak valamivel szegényebb, de intézményhiányosabb borsodi településekről (Váradi et al. 2017).

MIGRÁCIÓS MINTÁK

A gazdasági válságot követő munkaerőpiaci válság, a térségben képzetlen munkaerőt foglalkoztató ösz-szeszerelő üzem bezárása, a korábban bőkezűbb jóléti ellátások szűkülése, illetve átcsoportosítása a középsz-tály felé, illetve a korábban biztos jövedelemmel rendelkező családok hiteleinek bedőlése, eladósodottsága felértékelte a nyugat-európai országokban élő rokonokhoz fűződő kapcsolatokat, ismeretségeket, munkale-hetőségeket. Korábban is volt arra példa, hogy egy-egy családból valaki külföldre költözött, így a szoros rokoni kapcsolatok miatt a településen a legtöbb családnak van külföldön élő ismerőse. Interjúink során több ilyen „úttörőt” (lásd Váradi et al 2017) is sikerült azonosítanunk, aki a külföldön szerencsét próbálóknak segítséget nyújtott a migráció során. Közülük is kiemelkedően fontos szerepe van annak a férfinak, aki Németországban járt egyetemre, jelenleg is ott dolgozik, ugyanakkor a faluban élő barátaival, rokonaival rendszeresen tartja a kapcsolatot. Több interjúban is előkerült a neve, mint olyan emberé, akire minden helyzetben lehet számítani; nemcsak munkakeresésben, de ha a munkavállalás során probléma, konfliktus adódik, abban is. *„Nem rokon, csak régi barát, lassan 30 éve. Ő amikor hazajön, itt van a szülői házba, vendégeskedünk, találkozunk. Máténak [fiuk] segített szemüveget rendelni, ő rendelte Kínából. Lehet rá számítani, jó ember. Meg nagyon nagy segítség volt nekem, az volt a mentsváram [amikor külföldön dolgozott nála töltötte a hétvégét]. Ha nem lett volna ő, akkor én is bedobom a törölközőt, azok a hétvégék nagyon kellettek. Kicsit ellazult az ember.”* Ugyanakkor fontos kiemelnünk, hogy az „úttörő” szerep nem mindig pozitív; hallottunk olyan elbeszélést is, amikor a migráció ösztönzése, segítése az újonnan kikerkezők „leszedését” célozta, de legalábbis nem volt konfliktusmentes.

A cigányfaluban és tágabb térségében élő roma családok két jellemző migrációs hálózatát tártuk fel, amely más és más etnikai és osztálypozíciókat feltételez és mozgósít, illetve más kapcsolathálózatra támaszko-dik. (1) Az egyik jellemzője, hogy szorosan illeszkedik a korábbi megélhetési, boldogulási stratégiákhoz. Vagyis részint az erős, etnikai (rokon) alapon szerveződő, részint a korábbi munka- és baráti, hídszerű kapcsolatokra épít. A hálózat e kapcsolatok egy részének transznacionális térbe való áthelyezésével működik, és alapvetően a magasabb státuszúak, képzettebbek számára kínál boldogulási *lehetőséget*. (2) A másik migrációs minta az egyének/családok külföldön már kialakult hálózatához való kapcsolódásán alapul, és a kapcsolat- és erőforrás-hiányos, legszegényebb családok utolsó esélyeként, egyfajta *kényszerként* jelenik meg. Ebben az esetben a kül-földi munkavállalásra nagyfokú kiszolgáltatottság és bizonytalanság jellemző, és gyakran kudarcra is végződik. Az első minta esetében a kapcsolathálózatok alapvetően nem etnikai alapon, hanem társadalmi helyzet alapján szerveződnek, és gyakran kapcsolódnak nem romákhoz, ahogy arra is van példa, hogy romák és nem romák kö-zösen vállalnak munkát. A külföldi munkavállalásról szóló elbeszélésekben pedig a cigányfaluban romaként élő férfiak és nők magyar állampolgárként jelennek meg. A második esetben a legszegényebb roma családok csak és kizárólag a zárt, etnikai alapon szerveződő, falubeli hálózatokon keresztül tudnak külföldön munkát vállalni, jellemzően informálisan, ami tovább erősíti kirekesztett és kiszolgáltatott helyzetüket, és a külföldi munkavállalás során a migrációról szóló elbeszéléseikben magukat romaként határozzák meg.

Azok, akiknek nincsenek, vagy nem elég határozottak migrációs törekvéseik, azaz akik itthon maradtak és alapvetően továbbra is lakóhelyükön képzelik el a boldogulásukat, részben a helyi intézményekben foglalkoztatott szerencsések, akik a településen belül viszonylag stabil az egzisztenciával rendelkeznek, részben azok a billenékeny helyzetben levő családok, akik kevésbé tudtak beintegrálódni a térségi munkalehetőségek, elsősorban az alkalmi napszámos munkák piacára. Ezen családok megélhetése, ha szűkösen is, de még biztosított, ugyanakkor annyi anyagi és kapcsolati tőkéjük nincsen, és munkatapasztalataik is elégtelenek ahhoz, hogy csatlakozzanak a magasabb státuszúak jobb lehetőséget kínáló külföldi munkavállalásához, annyira azonban még nem rászorultak, hogy a teljes kiszolgáltatottsággal járó migrációs hálózathoz kelljen kényszerűen kapcsolódniuk.

A LEHETŐSÉGEKHEZ VALÓ ALKALMAZKODÁS MIGRÁCIÓJA

Az ebbe a csoportba tartozó személyek/családok a település átlagánál magasabb státuszúak, jellemzően magasabb iskolai végzettségűek, szakmunkás végzettsége szinte mindenkinek van, de sokaknak érettségije is. Társadalmi kapcsolataik nem korlátózódnak csak és kizárólag a rokoni alapon működtetett hálózatra, hanem kiterjednek egykori (nem roma) kollégákra, barátokra, ismerősökre is. Azaz a településen belül kialakult egy markáns csoport, akik a rendszerváltás óta eltelt években sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott gazdasági-társadalmi körülményekhez, mindig megragadták az éppen kínálkozó munka- és pénzkereseti lehetőségeket. E családok státusza, munkavállalási stratégiái többé-kevésbé rendszeres és stabil jövedelmeik alapján a társadalom alsó osztályához hasonlatosak, ami megmutatkozik a fogyasztási szokásokban, és abban, hogy nagyobb figyelmet fordítanak a gyerekek oktatására (Vidra 2013). E csoporton belül alapvetően két típusú/motivációjú migrációt különböztethetünk meg. (1.) Az első esetben a migráció időszakos, egy-egy konkrét munka elvállalásához köthető. (2.) A második esetben a stabilabb anyagi háttérből érkező, már iskolázott fiatalok számára a megélhetési/boldogulási lehetőségek között magától értetődően jelenik meg a külföldi munkavállalás. Ebben az esetben független, iskolázott (érettségizett és főiskolára/egyetemre járó vagy azt elvégzett) fiatalok hosszabb idejű külföldi munkavállalásáról van szó. E csoportok migrációs stratégiája legtöbb elemében a nem roma alsó osztály migrációjához hasonlítható.

Időszakos munkavállalás

A magasabb státuszú családok külföldi munkavállalása illeszkedik a korábbi időszakokra is jellemző, a különböző lehetőségeket optimálisan kombináló és kihasználó, ahhoz alkalmazkodó stratégiához. Ebben az esetben a migráció mindig egyéni: a család felnőtt férfi vagy női tagja vállal munkát egy meghatározott időszakra külföldön általában a korábban is használt kapcsolathálózatokon keresztül. Korábban e kapcsolathálózat az elköltözéseknek, a gyenge kötésként értelmezett rokoni kapcsolatoknak köszönhetően alapvetően a dél-baranyai térségre korlátozódott, de az elmúlt évek külföldi munkavállalásainak köszönhetően a kapcsolathálózat számos nyugat-európai országba helyeződött át (Tilly 1990). Napjainkban e családok már olyan magától értetődően használják Nyugat-Európa országainak – elsősorban Ausztria, Németország – munkalehetőségeit és tereit, mint korábban Dél-Baranya térségét. Eri férjének több szakmája is van, de a térségben se szakácsként, se hentesként nem talál jó ideje munkát, így kezdtek el a külföldi munkavállaláson gondolkodni.

Svájcban van két unokatestvéremnek a férje, meg egy barátunk. Ausztriában meg sokan, nem csak rokonságból, barátok is. Ők nem ide valósiak. M-ről dolgoznak Svájcban, h-i a másik unokatestvér. Egyre többen vannak. Akinek van egy jó kis szakmája és egy kis szerencséje, az már megy is. Most Svájcból várjuk a legnagyobb hírt, mondtam neki [a férjemnek], hogy addig ne menjen sehova. Ott unokatestvéreink vannak, azok majd biztos segítenek, merem remélni.

Azaz a legtöbb esetben azok a barátok/rokonok, akik korábban is együtt dolgoztak vagy segítettek egymást információval, ajánlásokkal, most ugyanezt teszik külföldön. Misinek szakmunkás végzettsége van, korábban kőművesként vállalkozóknál dolgozott.

Előző este döntöttem el. Éppen nem volt munkám, átmentem egy haveromhoz, aki épp akkor jött meg Németből. Egy héttel előtte jött meg. Ő mondta, hogy keresnek még embert, hazajöttem, összepakoltam a cuccomat, pénzt is útközben váltottunk. Elmentünk a feleségemmel, megbeszéltük – spontán jött. Tudtam, hogy két hónapra megyek ki.

A hirtelen elhatározás ebben az esetben elsősorban a rugalmasságot és a lehetőségekhez való alkalmazkodás képességét jelenti, ami korábban is jellemző volt a településen; mindig ott és azt végezték el, amire éppen szükség/kereslet volt.

Hogy indul el valaki? Váratlanul. Interneten keresztül vannak hirdetések, jelentkezők, és amihez nem kell nyelvtudás és még nem töltötték be a helyet, akkor megyünk. Üvegházi munka, mezőgazdasági. Az ember fogja magát és felül a buszra, amit ők állnak, elmegyünk a szállásra, másnap meg beállunk a munkába.

A külföldi munkatapasztalat során szinte minden interjúban nagyon hangsúlyosan megjelent a magyarországi tapasztalatokkal ellentétes egyenlő bánásmód megélése.

„Nincs az a rasszizmus, mint itthon. Magyarországon, ha elmész a vendéglátásba, tudod, mit mondanak: ne haragudj, nem azért mert én nem, de a vendég nem eszik a te kezedből. Esélyt se kapsz, hogy megmutasd, mit tudsz.” Az etnikai sokszínűség, a más kultúrákkal, nemzetek képviselőivel való találkozások és az egyenlőség érzése mindenki számára meghatározó volt. *„Külföldön nem ítélnék meg, hogy ki vagy. Tedd le az asztalra, dolgozz rendesen. Köln nagyváros, mentem végig az utcán, millió féle ember, mindenféle.”* Fontos kiemelni, hogy interjúalanyaink mindegyike magyarként definiálta magát, amikor az interjú során a külföldi munkavállalásról beszélt. Elismerésképpen éltek meg azt is, amikor nem roma magyarokkal dolgoztak együtt, és ők jobban teljesítettek. *„Külföldi vagy, magyar vagy, dolgozzál, ha nem dolgozol, elmehetsz haza. Lengyelek voltak nagyon sokan, nagyon ügyesek, nagyon sokat dolgoznak. Magyarok és lengyelek el vannak ismerve.”*

Bár általában mindenki bejelentett munkát vállalt, formálisan, meghatározott időre, ugyanakkor a foglalkoztatási hierarchia legalsó szegmenseiben: betanított szalagmunka, mezőgazdasági munka. *„Mert mindig olyan munkát kapunk, amit egy német nem végezne el. Sokkal többet dolgozunk. Olcsó munka vagyunk.”* Ehhez kapcsolódóan az elbeszélésekben megjelenik kiszolgáltatottság és megaláztatás is:

Jött a nagyfőnök, a szálló étkezőjében mind az 50 fő összegyűlt, felsorakoztunk, mint az állatok, ahogy a lovakat vizsgálják. Senkinek nem az arcát, vagy a szemét nézte, csak a lábát. Ezt soha nem fogom elfelejteni. Esélyt se kaptál. Te, te, meg te – mehetsz haza. Szelektálás, hogy tuti ki nem fogja bírni a munkát.

Önként csatlakozott hozzá még néhány ember, akinek már honvágya volt. Másnap mikor bementünk az üvegházba, megértettük – kaccsolni kell a paradicsomot. Volt egy fém rúd, azon csúszatták a kocsikat, ahogy szüreteltük a paradicsomot. Ahhoz, hogy elérd a kaccsokat, fel kellett állni a vasrúdra – ezért nézték a lábakat. Annyira ki tudta válogatni, hogy ki fogja bírni. – mesélte hollandiai kertészetben tapasztalatokat egy fiatal nő.

Szinte mindenki kiemelte a munkavállalók szelekcióját, a magas teljesítményeket, a pontosság elvárását és számonkérését. Azt is, hogy ennek csak azok tudtak megfelelni, akik itthon is jól teljesítettek a munkaerőpiacon. Azaz a teljesítményen és pontosságon alapuló üzemi munka mindenki számára kihívás volt az első időkből, az ennek való megfelelést mindenki pozitív élményként élte meg. *„Nagyon oda kellett figyelni erre a szalagmunkára. Volt egy nagy üvegportál, ott ült az igazgató és sasolt, figyelt minket. Ha nem volt megfelelő az első órák munkád, akkor hazaküldtek. Egy napot se kaptál.”* – emlékezett vissza az első napok nehézségeire az a középkorú férfi, aki néhány hónapos munkára ment el egy háztartási szemetet szelektáló üzembe dolgozni.

A középkorú családos emberek számára a folyamatos távolléttel járó külföldi munka általában csak időszakosan vállalható lehetőség, a családi kötelek ebben az esetben rendkívül meghatározóak. A női munkavállalás esetében a férfi és női szerepek megfordulása, valamint a férfi hosszabb vagy rendszeresebb távolléte, egy-egy fontos családi esemény „elmulasztása” folyamatos konfliktusokhoz vezethet. A településen belüli nagyon szoros rokoni hálózat, a család fontossága a mindennapokban megnehezíti az elszakadást, a külföldi létet. Az egyik családban a férj és a feleség is volt már külföldön dolgozni, de azt mindketten egyfajta kényszerű megoldásként élték meg és csak akkor választották néhány hónapra, amikor helyben már semmilyen más lehetőség nem adódott.

Az az élet rendje, hogy a férfi megy el, de szétszakad a család, hosszú távon nem lehet csinálni. A férfi előbb-utóbb elkezd alakítani magának valamit. Mert emberből van ugye. (Feleség)

Indultunk haza december 23-án. Imádkoztam, hogy Szentestére hazaérjek, nálunk az nagyon fontos. Amikor felértünk az autópályára, éppen mögöttünk zárták le, akkora hó volt. (Férj)

A vasárnapi munka szigorúan tilos volt. Vasárnap az pokol volt, mint nőnek. Főzöl, eszel, és közben arra gondolsz, hogy otthon talán nem esznek, mit esznek. (Feleség)

Több asszonynak/lánynak is közös élménye a hollandiai paradicsomszedés, amit egy a faluhoz rokoni szálakkal kötődő vállalkozó szervezett. Legtöbbjüknek ez csak egyszeri alkalom volt, de vannak, akiknek az első lépcső a további munkavállaláshoz. Anna volt az egyik lány, aki az első hollandiai munkavállalás után többször is visszatért, évekig élt és dolgozott Hollandiában. Ott ismerkedett meg lengyel férjével, akivel kislányuk születése előtt költözött vissza a faluba. Annak ellenére, hogy Magyarországon semmilyen hivatalos iratot (tartózkodási engedély, munkavállalási engedély) nem tudtak elintézni a lengyel férfinak, ő jól beilleszkedett a családba, noha nem beszél magyarul folyamatosan dolgozik a család férfi tagjaival. Fontos megjegyeznünk, hogy a bizonytalanabb helyzetű munkavállalók esetében a korábbi időszakokban, az országon belüli migrációs stratégiákra is jellemző volt, hogy a családalapítással, a gyerekek megszületésével a mobilitás megszakadt, az anya kieső jövedelme, a gyerek felnevelésével járó költségek miatt és a család támogatásának hiányában a fiatalok gyakran visszakényszerültek a településre. *„Ha a kislány nagyobb lesz, akkor szezonmunkákra, 3–4 hónapra kimegyünk, meglesz az egymillió.”*

Felvethető kérdés, hogy mire elegendő a néhány hónapos munkavállalás? A fentebb említett asszony néhány hónappal az interjú előtt egy hónapig „gerberázott” Hollandiában, abból rendezték meg a kislány keresztelőjét. Két hónapos hollandiai meglegházi munka után egy másik asszony így vonta meg a mérleget: „*Meg tudtuk venni a téli tüzelőt, egy disznót vettünk télire, be is vásároltunk, és maradt 80 ezer forint.*” Azaz az időszakos, néhány hónapos külföldi munkavállalás csak a nagyobb kiadások fedezésére, a háztartási szükségletek időleges fedezésére elegendő, arra, hogy a család egy rövid időre elfeledkezzen a mindennapi szűkösségről. Fontos kiemelnünk, hogy az anyagi instabilitás, a hosszú távú biztos jövőkép hiánya nemcsak a cigányfaluban élő, ám magasabb státuszú, mondhatjuk a társadalom alsó osztályához tartozó családokra jellemző, hanem a hasonló társadalmi státuszú nem romákra is (Váradi et al. 2017).

Arra, hogy mennyire instabil az iskolázottabb fiatalok helyzete a faluban, hogy milyen érvek szólnak az elmenés és a maradás mellett, jó példa Laci esete, aki anyagi okok miatt nem tudta befejezni a középiskolát. Dolgozott Győrben, majd jelentkezett a helyi tanodába karbantartónak, közben leérettségizett, majd annak a tanodának lett munkatársa, ahova gyerekként ő maga is járt. Két pályázati időszak között dolgozott először külföldön, először három, majd négy hónapot.

Él nekünk egy rokonunk Németországban, aki felajánlotta, hogy segít elhelyezkedni. Részt vettem egy nyelvtanfolyamon, Kölnben. Utána rögtön kaptam állást mint autópólirozó. Abban tudott segíteni, hogy eljött velem állásinterjúra. Ez egy autómosás melő lett volna, de mikor látták, hogy jól megy, akkor lehetett más is. Rokonnál laktam, nem kellett albérletet fizetni. (...) De a család miatt kellett hazajönnöm. A lányom még kicsi volt, nem akartam elvinni Németországba. Ha nem lett volna, valószínűleg még mindig ott vagyok. Azt vettem észre, a lánynak egy trauma volt, nem akart velem beszélni skype-on. Kérdezte, hogy miért hagytam el őket. – mondta első találkozásunkkor.

Pár hónap múlva büszkén mesélte, hogy a tavaszi szünetben ismét volt Németországban, öt nap alatt kifestett három lakást; a fizetségből most saját lakásukat újítják fel. Hosszasan ecsetelte, hogy milyen lehetőségei lennének, a rokona mennyire hívja, szívesen segítene neki. Ugyanakkor „*itt vannak a nagyszülők, a gyökerek is*”. A maradás mellett szólt, hogy főiskolát végzett felesége állandó munkát kapott a helyi iskolában, így két fizetésből már elég stabilnak érezték a helyzetüket ahhoz, hogy a maradás mellett döntsenek.

Akik végleg elmentek – fiatalok külföldön

Általában érettségizett, független fiatalok körében jellemző, hogy nem időszakosan, rövid időre, hanem hosszabb távra mennek el külföldre.³ Miközben ők maguk nem a lokális, családi hálózatot használják a migráció során, hanem a főiskolán/egyetemen szerzett kapcsolataikat, segítséget nyújtanak közvetlen rokonaiknak a migráció során. Azaz az oktatási mobilitás során szerzett kapcsolati/társadalmi tőke közvetetten hatással van a helyiek migrációjára is. Ebben az esetben a segítségnyújtás csak és kizárólag a szűkebb rokoni körre korlátozódik, és arra is csak ideiglenesen. A migráció klasszikus formái látszódnak kirajzolódni: a stabil munkával rendelkező bevándorlók ideiglenes segítséget (lakás, munkalehetőség szerzése) nyújtanak a kiérkező rokonoknak, barátoknak (lásd úttörők). Jellemzően valamilyen szakmukát végeznek vagy vállalkozásba kezdenek, de azt

³ E csoportról jellemzően csak másodlagos információink vannak, amit családtagjaik elmeséltek róluk. Néhány esetben sikerült facebookon keresztül közvetlenül is információhoz jutni, de ezek a történetek is – a kommunikációs csatorna jellegéből fakadóan – többnyire töredezetek, általánosak.

mindenképpen formálisan és legálisan végzik. Közvetlen rokonokon kívül más romákkal nem tartják a kapcsolatot, magyarként élnek, és akként is vannak számon tartva. A folyamatos munka, nyelvtudásuk, betagozódásuk a helyi társadalom alsó szegmenseibe lehetővé teszi, hogy ott alapítsanak családot, neveljék fel gyerekeiket. Bár külföldön magyarként élnek, de számukra is nagyon fontos az elfogadás megélése.

Eri gyermekei születése előtt a helyi iskolában tanított, négyen vannak testvérek, a legkisebb fiú kivételével mind érettségizettek, főiskolára jártak. Jelenleg két testvére Angliában, egy Kanadában él.

Jött egy lehetőség, és megragadták az alkalmat és kimentek. Tesóm akkor volt 22, férje 24 éves lehetett, nem sokat gondolkodtak, nem volt itt semmijük, nem volt lakásuk, friss diplomásként dolgozott a férje is. A család maradt itthon, azt mérlegelték, de hát kaptak egy jó lehetőséget és kaptak az alkalmon – nem úgy tervezték, hogy ott maradnak, de ott ragadtak, már 4–5 éve ott vannak. Festékgyárban kellett színeket rendszerezni, vagy valami ilyesmi. Kint volt neki egy barátja, egyetemre jártak, baráti társaság, és szinte mindenki kikerült a baráti köréből, segítettek egymásnak: hallottam valamit, szóltak. Van munka-lehetőség, jössz? Jövök. Így segítettek egymást a frissen végzett egyetemisták.

Két kislányuk már Angliában született, közben vállalkozásba kezdtek, jelenleg egy pizzériát üzemeltetnek, ahol „a sógor magyarokat alkalmaz, nem romákat”. Öccse is hozzájuk ment ki, segítettek neki munkát szerezni, ott ismerkedett meg jelenlegi barátnőjével.

Ő [a barátnő] pesti, amikor kint volt öcsém Angliában, a magyarok mindig megtalálják egymást, vonzzák egymást, találkoztak, szerelmesek lettek, azért is megy vissza az öcsém Angliába. Most itt van a hölgy náluk látogatóban, a holiday-t tölti itt, szabadságát, megy pénteken vissza. Öcsém meg szeptember elején megy utána.

Másik húga a vőlegénye után utazott ki Kanadába, ott házasodtak össze, azóta is ott élnek. A korábban nagycsaládban élő, testvéreivel szoros kapcsolatot ápoló Eri szomorúan összegzi: „Ha a páromnak összejön a munka, akkor ő is megy, és mi maradunk, apu, anyu meg én és a gyerekek. Meg a párom majd hétvégente néhány napot, nem sokat...”

Hasonló a története annak az informatikus fiúnak, aki annak ellenére, hogy helyi intézményben rendszergazdaként foglalkoztatták, a főiskola utolsó évében elment Angliába nem roma barátnőjével, állandó munkája van, és családot alapítottak ott. Azóta két öccse is kiment utána, hasonlóan az előbbi történethez és a klasszikus példákhoz, ő szerzett nekik munkát, segítette őket, míg talpra nem álltak. Rendszeresen látogatja és támogatja a faluban élő rokonait, de már nem fog hazaköltözni. Mindezek a példák azt mutatják, hogy a cigányfaluban történt két évtizedes intézményfejlesztés, az oktatáson keresztül támogatott mobilitás eredményeképpen kialakult egy fiatal, képzett, nyelveket tudó réteg, de éppen ők azok akik – akárcsak a többségi társadalom hasonló helyzetű tagjai – sikeresen tudnak megkapaszkodni és boldogulni külföldön.

A KISZOLGÁLTATOTTAK MIGRÁCIÓJA – „HA BEÁS VAGY, AKKOR BOLTONBA KELL MENNI”

A migráció e formája erősen kötődik az informálitáshoz és illegalitáshoz. Részben azok vesznek részt ebben, akik a társadalom peremén, elsősorban informális és kriminális tevékenységekből (uzsora, prostitúció), azaz a legszegényebbek kizsákmányolásából éltek itthon is, részben azok a legszegényebbek, akik itthon is e családoknak kiszolgáltatottan éltek. Itthon ezen enyhített a helybeli intézmények által nyújtott segítség, a helyi közösség normatív szerepe. A migrációval e kizsákmányolásra/kiszolgáltatottságra épülő kapcsolathálózat helyeződött át egy már külföldön is kriminalizált és stigmatizált térbe. A kiutazó családok kiszolgáltatottságát fokozta a nyelvismeret- és információhiány, és a támogató intézményekhez való hozzáférés hiánya. Fontos kiemelnünk, hogy a magasabb státuszú roma családok elbeszéléseiben e hálózatok és az ezen keresztül elérhető külföldi városok és munkalehetőségek veszélyes, kerülendő, stigmatizált terekként jelennek meg. Ugyanakkor ezek a városrészek és az ott élő roma családok láthatóak a nyugat-európai állampolgárok számára, így ezeket a családokat és lakóhelyüket azonosítják a kelet-európai romaként, ami erősíti a romák migrációjának/vándorlásának esszencialista ábrázolását és kriminalizált diskurzusát. E jelenségre reflektálva kutatók a migráció/mobilitás elemzésekor azoknak a diskurzusoknak, mobilitási rezsimeknek a vizsgálatára hívják fel a figyelmet, amelyek rasszizálják, korlátozzák és különböző nemzetbiztonsági politikákra hivatkozva nemkívánatossá teszik a (prekárius) romák térbeli mozgását (van Baar 2017, Kóczé 2017).

A leszedettek

Ramona férjével és egyéves kisfiával ment ki Angliába. Férje drogozott, ezért nem éltek együtt. Amikor a férje bekerült a pszichiátriára és megígérte, hogy leszokik a drogról, ha újra összeköltöznek, nehéz döntést kellett meghozniuk. Ramona családja nem akarta befogadni őket, Ramona pedig nem szeretett volna a férje családjához költözni. Az egyetlen út a családdegyesítésre az Angliába menekülés volt. Ramonának már volt külföldi munkatapasztalata, 18 évesen – hasonlóan a többi falubelihez – hollandiai melegházban dolgozott néhány hónapot, amire alapvetően kalandként emlékezett vissza. A középiskolai oktatásnak és a külföldi munkatapasztalatnak köszönhetően valamennyire beszél angolul is, így bizakodva indultak útnak. „Rokonokhoz” mentek, náluk laktak egy ideig, férje egy vágóhídon azonnal kapott munkát:

[A rokon] férje és a Tomi a birkásban dolgoztak. Vannak a shipek meg a lambok, de nem olyan kis aranyosak, azok mutánsok, akkorák, mint a szamarak. Tominak az volt a dolga, hogy válogatta a birkák közül, hogy melyiket vágják le. Ezek ilyen halál húsok, meg kell szentelni. Tomi válogatott, pakolt és tette fel a szalagra. Jól is keresett. Ha én kapok a gyerekekkel pénzt, akkor nem jövünk haza. De csak a Tominak intézték el az insurance számot, nekünk nem.

Férje egy pakisztáni család vágóhídján dolgozott, tőlük bérelték a házat is. Pakisztániak között éltek, számos élmény, elbeszélés kötődik az interkulturális kapcsolatokhoz, megismeréshez.

Az arabokat jobban meg lehet érteni, mert nem olyan angolosan beszélnek. Azt hitték rám, hogy arab vagyok, jó, hogy meg nem köveztek. Volt a főnök boltja, a birkásé. Bementünk húsért, mert ott mindig friss hús volt. Ott majdnem mindenki arab. Bementem, mindenki engem nézett. A rokonunk lánya kérdezte, mi van ezekkel. Az egyik nő megszólalt nekem arabul. Mondtam, hogy nem értem. Azt hitte, hogy én arab vagyok és így járok, pólóban és farmerben. Mondta a rokon lánya, hogy nem arab vagyok, hanem magyar.

Bár a férj rögtön kapott munkát és lakásuk is volt, a „rokonok” nem segítettek nekik helyzetük legalizálásában, saját maguknak pedig nem volt elegendő információjuk annak elintézéséhez. Ramona leginkább azt nehezményezte, hogy egyéves kisfiát nem látta orvos, nem volt biztosításuk. Ugyanakkor a férj sem volt közvetlen kapcsolatban munkaadójával, minden a „rokonokon” keresztül bonyolódott, ami egyre élesebb konfliktusokhoz vezetett közöttük. Végül két hónap után egy másik család, más „rokonok” segítségével hazajöttek. *„Át voltunk verve. Akivel mentünk ki, ő vette fel a pénzt. Mi csak előlegbe kaptuk a heti előleget. A heti fizetésünkből levett. A saját rokonait is átvette. Mindenkít átvett. Aki ott maradt, az úgy maradt ott, mint céda.”*

István háztartásában 13-an élnek, hat gyereke, azok élettársai és az unokák. Ő a legidősebb a háztartásban és egyben a felelős családfenntartó. Akkor ment ki Angliába, amikor már nem volt más lehetőségük a megélhetésre. Ramonához hasonlóan ő is ugyanahhoz a „rokonhoz” ment (a két történet között két év különbség van):

Leszálltunk Manchesterben, ott vártak a rokonok. Másnap elvittek dolgozni egy vágóhidra. Nagyon nehéz volt. A 12 órás műszakot mi nem is nagyon szoktuk, a folyamatos, megfeszített munkát megállás nélkül. Ez ment 1–2 hétig és akkor elég volt. I feel pain on my own body – ahogy mondják angolul. Menjünk tovább, keressünk valami könnyebb munkát. Akkor elkezdték húzni a szájukat a kintiek, apanázs nélkül nem lehet, kint se lehet élni. Egy darabig vendég vagy, utána már nyűg. Akkor kezdődtek kisebb-nagyobb konfliktusok.

István továbbállt egy másik barátjához Boltonba. *„Ők összehoztak egy, mondjuk így, életszervezővel. Összefutottunk vele. Ők alakították úgy, hogy találkozzunk. Azt mondta, hogy mindent elintéz, megszervez: házat, kihozza a családot, elintézi a papírmunkát, gyerekek iskolába kerülnek. Cserébe ő kéri minden jövedelem felét és azt a tartozást, amit addig belém investált.”* Az „életszervező” szintén a térségből származik, István távoli ismerőse. István elutasította az őt és egész családját az erős függelmi viszonyba kényszerítő, nyilvánvalóan az angol szociális rendszert kihasználó, teljes informalitásra épülő „lehetőséget”, inkább más kapcsolatokat keresett, és igyekezett valahogy hazakerülni. A hazaút repülőjegyét egy gyerekkori barátja, a „specialista” kölcsönözte neki. *„Az egyik az ‘életszervező’, aki kivinne és leszedne, a másik a ‘specialista’, aki mindent el tud intézni.”* István boldogulását és hazajutását az könnyítette meg, hogy Boltonban olyan közegben mozgott, ahol nagyon sok beás cigány él, így könnyen talált ismerőst. *„Nem voltak jóba egymással, de egy elég zárt társaságot alkottak ott kint. S. és térsége – azonos az anyanyelv, ez összerántja az embereket. Mindenki beásul beszélt és egymás között mozgott.”*

Mindkét elbeszélés és a közvetett elbeszélések is nagyon hasonló szituációt írnak le: a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb családok egy, a hazaihoz hasonló stigmatizált és kriminalizált térbe kerülnek, tartózkodásukat információ és nyelvtudás hiányában nem tudják hivatalossá tenni. Hasonló okokból kiszolgáltatottak a helyben már valamennyire beilleszkedett/boldoguló családoknak. Ebben a nagyon erős struktúrában a frissen érkező családok mindig a hierarchia legalsó szegmenseiben helyezkednek el, bármikor pótolhatók vagy kicserélhetők, de a pozíciójuk csak nagyon lassan vagy egyáltalán nem változik, az etnikai alapon szerveződő, hierarchikus hálózat legaljáról való elmozdulás, feljebb lépés nagyon nagy áldozatokat kíván. A terepkutatás módszertanából és korlátaiból (Virág 2017b) következően csak azokról a családokról vannak információink, akik hazajöttek. Vagy azért, mert az angliai hónapok alatt nem tudtak önállósodni, és így az ott létüket kudarcként, „leszedésként”

élték meg, vagy azért, mert informális tevékenységeik miatt egy időre el kellett jönniük Angliából⁴. Ugyanakkor közvetett információink alapján számos családnak sikerült megkapaszkodnia az angliai külvárosokban formálódó etnikai enklávékban (Portes–Manning 2008), amely az azonos etnikai csoporthoz tartozó családok számára egyfajta biztonságot, korlátozott szolidaritást nyújt (Portes–Sensenbrenner 1993). „*Ha egy rokonod se lenne kint, de megszólalsz beásul, már segítenének. Tuti, hogy leszednének, de nem engednék el a kezéd.*”.

ÖSSZEZÉS

1. táblázat. Migrációs stratégiák jellemzői a településen

	Lehetőségekhez való alkalmazkodás migrációja	Kizsgáltatottság migrációja
Társadalmi kapcsolatok/hálózat	Kiterjedt, több hálózatban való elhelyezkedés, mozgás Erős forrás mobilizáció	Korlátozott, zárt etnikai hálózathoz kapcsolódás Alacsony forrásmobilizáció
Társadalmi tőke forrása	Kölcsönös tranzakciók Kikényszeríthető bizalom	Korlátozott szolidaritás
Motiváció	Lehetőség	Kényszer
Migráció iránya	Térben szórt, hálózatra, biztos külföldi kapcsolatra támaszkodó egyéni boldogulás	Egy térben (bolton) létrejött hálózatba való beilleszkedés
Migrációs kapcsolat jellege	Erős, szolidáris, támogató – de ideiglenes	Kizsákmányoló, de megtartó
Cigányként külföldön	Egyenlő bánásmód megélése, diszkrimináció mentesség	
Etnikumok egymáshoz való viszonyának megélése	Magyarként egyenrangú a többi bevándorlóval – megítélés alapja a munkához való viszony	Korlátozott lehetőségek hierarchiákat teremtenek, ugyanakkor etnikai szolidaritás megjelenése
Társadalmi közeg külföldön	Társadalom alsó szegmense, bekapcsolódás a formális gazdaságba, hivatalos jogviszony Kiscsaládi háztartás, szolidaritás a szűkebb rokonsággal Romákkal, roma szervezetekkel nem állnak kapcsolatban. Magyarok külföldön	Stigmatizált, kriminalizált, erőforrás hiányos roma tér Formális és informális munkák keveredése, hivatalos jogviszony gyakori hiánya Etnikai alapon szerveződő megtartó, de egyben kizsákmányoló kapcsolathálózatok

Saját szerkesztés

Tanulmányomban egy terepmunkán alapuló kutatás alapján egy cigányfalu különböző társadalmi helyzetű, különböző kapcsolathálózatokkal rendelkező családjainak külföldre irányuló migrációs stratégiáit mutattam be. A dél-baranyai cigányfaluban élő roma családok egy részének beágyazottsága a helyi gazdaság legalsó szegmenseibe, a térség településeire elköltöző rokonokkal ápoltságok fenntartották, illetve újraépítették a külföldi munkavállaláshoz elengedhetetlen gyenge kötéseket. Mindezeket erősítették a helyben működő intézmények, amelyek maguk is híd szerepet töltenek be a családok életében. A cigányfalu társadalma erősen differenciált, amelynek két pólusán nemcsak eltérő társadalmi helyzetű, de eltérő kapcsolatrendszerrel és motivációval rendelkező roma csoport található. A helyi társadalom elitje gazdasági beágyazottságának és az évtizedes oktatási mobilitási törekvéseknek köszönhetően kiterjedt roma és nem roma kapcsolathálózattal rendelkezik nemcsak a településen belül, hanem az egész térségben. Képzettek, legalább szakmunkás végzettségűek,

⁴ Ezekről a családokról vagy csak közvetett információink vannak, vagy ha tudunk is beszélni velük, elbeszélésükben kerülték az informális kérdését. Terepmunkánk alatt két ilyen családdal tudunk beszélgetni. A módszertani problémákról lásd bővebben Virág 2017b.

de a fiatalabb generációban már inkább érettségizettek. E csoport társadalmi pozíciója a magyar társadalom alsó osztályához hasonlatos. A települési társadalom legalsó szegmenseiben azokat a legszegényebb, képzetlen családokat találjuk, akik csak a stigmatizált településen belüli rokoni kapcsolatokra korlátozódó hálózatokra támaszkodhatnak. A cigányfaluból külföldre irányuló migráció jellemzően e két csoportot érintette leginkább, a köztes helyzetben levő családoknak vagy nem volt elegendő erőforrásuk ahhoz, hogy elinduljanak, vagy még nem annyira szegények, hogy el kelljen indulniuk. Mindez pontosan jelzi a két, migrációban érintett társadalmi csoport közötti különbséget is: míg az egyik esetben a külföldi munkavállalás a magasabb státuszúak számára kínál boldogulási *lehetőséget*, és migrációs stratégiájuk legtöbb elemükben a nem roma alsó osztály migrációjához hasonlítható, addig a kapcsolat- és erőforráshiányos legszegényebb családok számára utolsó esélyként, egyfajta *kényszerként* jelenik meg a migráció, amivel a kizsákmányolásra/kiszolgáltatottságra épülő kapcsolat-hálózat áthelyeződik külföldön egy már kriminalizált és stigmatizált térbe.

Legfontosabb állításom, hogy a településhez kötődő stigma ellenére a romák külföldi migrációja nem etnikai alapon, hanem társadalmi helyzet alapján szerveződik, amelyet meghatároz az adott család (egyén) kapcsolatrendszere. Azaz a cigányfaluban élő magasabb társadalmi státuszú családok a térség településein élő, hasonló társadalmi helyzetben levő roma és nem roma családokkal azonos migrációs stratégiát követnek, a külföldi munkavállalás során magukról, mint magyarokról beszélnek. Ugyanakkor a legszegényebb roma családok alapvetően csak a zárt, etnikai alapon szerveződő, megtartó, de egyben kizsákmányoló hálózatokon keresztül tudnak külföldön munkát vállalni, jellemzően informálisan, ami tovább erősíti kirekesztett és kiszolgáltatott helyzetüket. Az itthon és külföldön is csak és kizárólag szegregált intézményekbe és élethelyzetekbe szoruló, a külföldi munkavállalás során csak az etnikai hálózatokban mozgó családok a migrációról szóló elbeszéléseikben magukat romaként határozzák meg. A nyugat-európai közbeszédben a romáknak e csoportja jelenik meg „kelet-európai romaként”.

HIVATKOZÁSOK

- Allard, S. W. – Small, M. L. (2013) Reconsidering the Urban Disadvantaged The Role of Systems, Institutions, and Organizations. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 647, 6–20.
- Appadurai, A. (2001) A lokalitás teremtése. *Regio*, 3: 3–31.
- De Haas, H. (2010) The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (10), 1587–1617. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>
- De Haas, H. (2014) *Migration Theory. Quo Vadis?* Working Paper 100, International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development (QEH), University of Oxford. <https://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp/wp-100-14.pdf>.
- Durst J. (2002) „Innen az embernek jobb, hogyha meg is szabadul”. Megélhetési stratégiák egy kisfalusi cigány közösségben. *Esély*, 4. 99–121.
- Durst J. (2014) „Félünk, hogy miattuk hazaküldenek minket is”: Elias „beágyazottak és kívülállók” figurációjának különböző szintjei a Magyarországról kivándorolt romák esetében. *Erdélyi Társadalom*, 2014/2. <http://www.erdelyitarsadalom.ro/files/et24/et-bbu-24-02.pdf>, doi: 10.17177/77171.148
- Granovetter, M.S. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–1380.
- Haug S. (2008) Migration Networks and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34:4, 585–605. <https://doi.org/10.1080/1369183080196160>
- Kóczé A. (2017) Race, migration and neoliberalism: distorted notions of Romani migration in European public discourses. *Social Identities*. <https://doi.org/10.1080/13504630.2017.1335827>
- Ladányi J. – Szélenyi I. (2004) *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó.
- Messing V – Molnár E. (2011) Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 2011/5, 47–74.
- Portes A. – Manning R. (2008) *The Immigrant enclave: Theory and empirical examples*. <https://pdfs.semanticscholar.org/433f/567bd158d95f0c2611489d8294ab64b9a376.pdf>
- Portes A. – Sensenbrenner J. (1993) Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology*, 98/6: 1320–1350.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Sárkány M. (2000) Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei. In uő.: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, L'Harmattan, 56–71.
- Sik E. – Szeitl B. (2017) *Migrációs hajlandóság a magyarországi romák körében*. Kézirat.
- Szalai J. (2002) A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 4, 34–50.
- Tilly, Ch. (1990) Transplanted Networks. In Yans-McLaughlin, V. (ed.) *Immigration Reconsidered*. New York – Oxford: Oxford University Press, 79–95.
- Toma S. – Tesar C. – Fosztó L. (2017) Romanian Roma at Home: Mobility, patterns, migration experiences, networks and remittances In Matras Y. – Leggio A. D. (eds.) *Open Borders, Unlocked Cultures Romanian. Roma Migrants in Western Europe*, 57–82.
- Van Baar (2017) Contained mobility and the racialization of poverty in Europe: the Roma at the development-security nexus. *Social Identities*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/13504630.2017.1335826>
- Váradai M. – Durst J. – Fehér K. – Németh K. – Virág T. (2017) Kényszerű mobilitás: migrációs utak hátrányos helyzetű vidéki terekben. *Socio.hu*, 2017/3. http://socio.hu/uploads/files/2017_3/25_varadi_etal.pdf DOI: 10.18030/socio.hu.2017.3.25
- Vidra Zs. (2013) A szakképzetlen bérmunka szerepe falusi romák megélhetési stratégiáiban. In Kovács K. – Váradai M. M. (szerk.) *Hátrányban vidéken*. Argumentum Kiadó, 57–74.
- Vidra, Zs. (2013) Introduction. Theorizing Roma Migration to Canada. In Vidra, Zs. (ed.) *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. Center for Policy Studies, Central European University, 5–20.
- Virág T. (2008) Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. *Szociológiai Szemle*, 18:(1), 60–77.
- Virág T. (2017a) A cigányfalu mint jelenség és értelmezési keret. *Replika*, 2017/4 (104), 47–64.
- Virág T. (2017b) A közösségi narratíva szerepe az eltakart valóság megismerésében. *Szociológiai Szemle*, (27) 2, 54–67.